УДК 1:316.77(045)+ 130.2+141.319.8

Степан Янковський

СОЦІОКУЛЬТУРНІ СВІТИ У ДИНАМІЦІ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ДОСВІД НАУКОВОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Проаналізовано кореляцію соціального та фізичного просторів у сучасному соціокультурному середовищі. Дослідження динаміки соціальних перетворень становить одне із актуальних завдань антропології, культурології, соціології, етнології, етнографії, тобто вимагає комплексного підходу з боку філософії та науки, об'єктом якого в теоретичній та практичній площині постає як сама людина, так і результати її діяльності. А також досліджено специфіку існування соціокультурних світів в умовах глобалізації.

Ключові слова: *соціокультурний світ, культурний простір, культурна глобалізація, діалог культур.*

Yankovsky S. Socio-cultural worlds in the dynamics of contemporary social transformation: the experience of scientific reflection

The correlation between social space and physical one in the modern socio-cultural environment is analyzed. The research of social transformations dynamics is one of the topical tasks of anthropology, culturology, sociology, ethnology, ethnography, i.e. it requires a comprehensive approach from sides of science and philosophy, the object of which theoretically and practically is a human being and results of his or her activity. The specificity of socio-cultural worlds' existence in the conditions of globalization is also studied.

It is impossible to study or foresee the processes and consequences of socio-cultural transformations in the age of globalization and, all the more, to influence them, if our notion of the society is not changed. Social transformations are often taken as something completely objective and self-reliant, and, all the more, independent of an individual.

The conceptual character of philosophical and scientific research of socio-cultural worlds covers temporal and spatial structures of their existence. Physical and social spaces of a socio-cultural world are defined in geophysical, geopolitical and historical dimensions of civil interaction and intercultural dialogue.

Global information overcoming of boundaries leads to leveling of a person's cultural originality, his or her national and cultural identity. A person can make a choice from as many alternatives and ways of life as possible, but in the conditions of global communications he or she does not always have an opportunity to estimate positive, negative and unforeseen consequences of such a choice.

The study of socio-cultural worlds, or of their models, at least, in the aspect of social transformations dynamics supposes both study of social transformations process and observation and research of those objects of socio-cultural space, which reflect concrete forms of moulding of a personality and of social groups. The differences between socio-cultural spaces are determined by the value substratum of spatio-temporal models which make up their nucleus. It is obvious that principles of multiculturalism which express value orientations of globalism must be redefined with consideration for the principles of socio-cultural differences.

Key words: *socio-cultural world, cultural space, cultural globalization, dialogue of cultures*

Янковский С. Социокультурные миры в динамике современных социальных трансформаций: опыт научной рефлексии

Проанализирована взаимосвязь социального и физического пространств в современной социокультурной среде. Изучение динамики социальных преобразований является одной из актуальных задач антропологии, культурологии, социологии, этнологии, этнографии, то есть требует комплексного подхода со стороны философии и науки, объектом которых в теоретической и практической плоскости выступает как сам человек, так и результаты его деятельности. А так же изучена специфика существования социокультурных миров в условиях глобализации.

Ключевые слова: *социокультурный мир, культурное пространство, культурная глобализация, диалог культур.*

Процеси і наслідки суспільної трансформації за доби глобалізації неможливо належним чином дослідити чи передбачити, щобільше, цілеспрямовано впливати на них, не змінюючи наше уявлення про суспільство, оскільки це є запорукою осмислення соціальних і культурних цінностей, які становлять вагоме осердя його існування. Соціальні перетворення часто нами сприймаються як щось цілком об'єктивне і самостійне, не залежне від окремої людини. Але інколи в історії людства загалом й України зокрема маємо чимало прикладів і такого уявлення, що окремі особистості ніби наділялись винятковою здібністю прискорити або ж навпаки уповільнити ходу та напрямок соціальних перетворень. Ймо-

© Степан Янковський, 2013

вірно, що зазначені уявлення зумовлюються тим, що наше бачення суспільства хронологічне у плані розгортання. І виняткові здібності історичних постатей є лише їх здатністю використовувати вдало час і ситуацію. Утім, заглиблюючись до витоку такого уявлення, починаємо розуміти, що це є лише, так би мовити, фрагментом за аналогією із "пануванням Хроноса" в античній міфології. Вірогідно, маємо осмислити, що простір і час становлять два виміри соціального буття, які перетинаються лише у нашій свідомості. Крім того, просторовий вимір буття спільноти та соціуму репрезентовано у тих якостях, які ми споріднюємо із культурою. Культура позначає уречевлення людського існування, яке не залежить від просування часу. Щобільше, в історії людства трапляються спільноти, що як не тисячоліттями, то століттями залишались незмінними у способі життя та його ціннісній основі.

Концептуальна проблема, яка характеризує наявний стан досліджень соціокультурних світів, стосується відмінності темпоральних та просторових структур їх існування. Вона має фундаментальний характер й вирішуються як сучасною гуманістикою, так і природничими науками. Наприклад, використання концептів "етнолінгвістичний простір", "соціальний простір", "комунікативний простір" тощо – в гуманістиці чи когнітивістиці, з іншого боку, категорія "простору-часу" в фундаментальній фізиці чи ж філософії.

Філософські розвідки простору та часу належать до основоположних проблем натурфілософії, гносеології та епістемології. Дискусійним, звичайно, є питання щодо дефініцій простору та часу. Зазначені категорії можна виводити із античної філософської традиції, починаючи з Геракліта, Парменіда, Демокрита. Утім для раціоналізму Нового часу значення філософської традиції античної доби є предметом подальших філософських розвідок. Якщо вважати, що сучасні уявлення простору і часу вифомовувались безпосередньо під впливом наукового знання та намагання окреслити перспективи розуміння саме з цього погляду, то джерелом філософських уявлень про простір та час є підходи, окреслені І. Ньютоном, Г.В. Лейбніцем, І. Кантом, Е. Махом і А .Ейнштейном. Дискусії щодо абсолютного простору, субстанціональної природи простору, просторової тривалості визначали філософський зміст наукових дискусій. Одночасно із утвердженням сучасної теоретичної моделі космосу, в якому простір і час взаємодіють і нарешті ототожнюються у просторово-часовому континуумі, у гуманістиці так само утвердилась ідея часопросторової єдності, яка має вираження у концепції хронотопу. Наприклад, ідея єдності образів простору й часу в літературному творі. У соціальних науках простір має значення якісної характеристики взаємин, що існують між суб'єктами та об'єктами у певній спільноті. Такі взаємини можуть бути локалізовані, окреслені, унаочнені чи обраховані. Основним засобом просторового виміру соціальних відносин є математичний апарат. Крім того, історичні події, які є просторовими, оскільки їх хронологічна послідовність завжди зумовлена прийнятим і пануючим літочисленням, також репрезентуються у географічних проекціях. Методи соціологічних досліджень так само спираються на математичну статистику та моделювання. Таким чином, математичний вимір соціального простору представляється найбільш поширеним, однак не вичерпним. Саме це й зумовлює актуальність і необхідність аналізу останнього у ракурсі соціокультурної динаміки.

У цій розвідці виокремлюється, наразі, проблема співвідношення фізичного та соціального простору в різних вимірах реальності, як, наприклад, геофізичної та геополітичної, соціокультурної та історичної, цивілізаційної взаємодії та міжкультурного діалогу. Метою авторського пошуку є з'ясування тих концептуальних засад та наслідків, які позначають дискурс сучасної гуманістики з огляду на динаміку сучасних соціальних перетворень.

У соціальних об'єктах представлені якісні характеристики, які засвідчують, що наявні суспільні взаємини постають лише формою суб'єктивного ставлення, зацікавлення і сприйняття, інтересу та інших властивостей індивідуума та соціальних груп. Тому, ймовірно, що у перспективі варто розглядати не часово-просторову змінність соціуму, а зміну форм суб'єктивного ставлення та ідентичностей. У цих змінах і виявляється соціокультурна динаміка у різних узагальненнях – від уявлення про світ як такий до діалогічних форм спілкування. Увага дослідників прикута до різноманітних аспектів вивчення перемін, які відбуваються в соціокультурній динаміці на локальному, регіональному, глобальному рівнях: зміни геоіконічної моделі світу, топологічна модель соціокультурного простору на основі аналізу якостей просторових структур, культурна глобалізація і глобалізація комунікацій, значення культури в історичному процесі тощо.

Як відомо, концепція соціокультурних світів запропонована Д. В. Ніколаєнком у контексті розробки теорії метагеографії, епідеміологічних досліджень та енвайременталістського підходу [6]. Філософські засади власної концепції автор аргументує суперечливістю тези про одноманітність світу та прагнення до єдиного соціального та економічного стандарту й обстоює положення про онтологічне різноманіття світу, його соціально-культурної організації. Відтак соціокультурний світ є концептом, який позначає конкретну модель освоєння певної території деякою людністю. Філософсько-методологічна основа зазначеної автором концепції заснована на критиці концепцій історичного процесу, представлених у теоріях К. Маркса, В. Леніна (Ульянова), А. Тойнбі, євразійського підходу та вчення Л. Гумельова. Одним із провідних питань розробки концепції метагеографії є з'ясування можливості картографії соціо-

культурного простору є укладання так званих "картоїдів" [7]. Картоїд – це топологічна схема реальної або уявної території, яка визначає певну модель просторової реальності неметричними засобами, а не відображений математичними засобами реальний фізичний простір. Укладання картоїдів є одним із напрямів розвитку сучасної теоретичної географії. Він вирішує одну із когнітивних проблем географії – наближає геоіконічне зображення до споживача. На відміну від класичної геоіконічної моделі це має в своїй основі нелінійну суб'єктно-предикатну схему із модальними і темпоральними значеннями.

Потрібно вказати, що зазначена точка зору представляє радикальну позицію відокремлення математично визначених засобів проекції поверхні земної кулі й репрезентацій історичного процесу. Більшою мірою зазначений метод укладання картоїдів задовольняє, на наш погляд, репрезентацію культурного та природного спадку, географічному образу певних територій (наприклад, міст), ілюстрацій географічних об'єктів у поєднанні із діаграмами, схемами та іншими засобами унаочнення геофізичних та ментальних уявлень. Упродовж останніх п'яти століть геоіконічна модель світу складалася на основі політичної карти світу. Саме геополітична карта світу виступала узагальнюючим засобом репрезентації геофізичної реальності наявного соціального простору. Останній поділявся відповідно до принципів геополітичної теорії за схемою "центр-периферія". Центр політичної карти – це столиці окремих держав та їх адміністративно-територіальні центри. Наголосимо, що виявлення глобалізаційного підходу в геоіконічній моделі світу починається із того, що поряд із позначенням національно-політичних центрів появляються спеціальні позначки кількості населення міста. Тоді поряд із диференціацією за національними кордонами, адміністративно-територіальним устроєм, з'являється класифікація міст за чисельністю їх населення. Цим відображається процес урбанізації, який закладає одну з основ глобалізації. Так само на політичних картах не систематично, але доступно й популярно, починають поставати мережі: морських, залізничних і навіть повітряних шляхів.

Процеси нарощування комунікацій у світі складають іще одну з основ глобалізації. Властивою ознакою урбанізації та комунікаційної мережі, як її необхідної основи, є їх незалежність від національних кордонів. Будь-яка мережа не має кордонів, бо вона є просторовою межею як такою. Мережа не має центру і периферії. Так само, як і урбанізовані локуси – мегаполіси є позначенням простору, а не місця. Однак і урбанізація, і комунікаційні мережі розглядались як окремі процеси до тієї пори, доки не утвердилася сучасна Європейська Спільнота – все це позначило, що диференціація за національними кордонами є умовною визначеністю. І, згодом, політичні карти набули вигляду обкладинки гламурного журналу.

Інший засіб презентації реальності – географічний зумовлено тим, що фактично він є інформаційною матрицею, укладеної метричними засобами: в ній немає центрального осердя і все залежить від потреб того, хто дивиться, і того, хто презентує деякий соціальний простір. Отже, класична репрезентація геофізичної реальності є не тільки лінійною, а й цензурованою. Побачити на геополітичних картах було можливо лише те, що відповідало потребам володарювання і панування певної спільноти. Відтак, соціальний простір відповідав певній закартографованій реальності, і вона, ця реальність, передусім мала політичне значення. Національні та адміністративні кордони накладалися на інші засоби репрезентації: географічні, економічні й, з певного часу, історичні. Іншими словами, географія засвідчує, що основою уявлення про динаміку соціального простору становить тільки розширення (зменшення) кордонів. І зазначений принцип відображає не економічну опозицію інтенсивного / екстенсивного розвитку спільнот, а політичний вимір соціальної реальності – розширення володарювання, і він викликав зацікавленість володарів та інтелектуалів, принаймі, з часів Папи Юлія II, Ч. Борджіа та М. Макіавеллі.

Топологічна ж модель культурного простору передбачає виокремлення культурного простору на основі якостей просторових структур, яким притаманна оборотність і здатність розгортатися одночасно у трьох вимірах. Одну із таких моделей представлено у працях А. В. Бабаєвої [2]. Епістемологічна складова презентованої нею концепції зумовлена протиставленням просторових та часових структур у філософії XX століття й критикою структуралізму, а саме виключенням людини із культурного ландшафту, який існує і розвивається за своїми власними законами. Крім того, структуралізм, як відомо, розглядає культуру як "іншість" людини. Наразі культурний простір є (1) система регулятивного підґрунтя людської діяльності; (2) знаково-символічного зміст, який втілюється в різноманітних продуктах людської діяльності. Ядро культурного простору складає смислове поле. Різноманітні складові культурного простору об'єднані спільними цінностями. У культурному просторі одночасно співіснує теперішнє і минуле. Імовірно, що існує й певна еквівалентність знаково-символічного змісту, регулятивних норм і цінностей людської діяльності. Текст становить основу культурного ландшафту, центральне місце в якому посідає людина. Культурний ландшафт розглядається, відтак, як можливість співіснування різних пластів культури. Культурний простір уявляється як система регулятивних основ людської діяльності та її знаково-символічного змісту. Виявлення цього змісту втілюється через різноманітні продукти культурних практик спільноти. Людина тут є персоніфікацією культурного простору, оскільки не тільки його творить у своїй діяльності, наповнює знаково-символічний зміст духовністю, а й через систему регуляторів утверджує певний образ життя і засіб перерозподілу цінностей. Отже,

основна мета топологічної моделі – це реінтепретація значень тих концептів, які пов'язані з елементами соціальної, культурної, історичної дійсності. Топологічна модель культурного простору засвідчує проблему онтологічного статусу культури: протилежності нормативно-регулятивної форми людської діяльності і визначеності її ціннісного змісту.

Формування засобів взаємодії в умовах глобалізації є одним із провідних мотивів й концепції діалогу культур С. Л. Бурмістрова [3]. Культурна глобалізація постає, на погляд автора, одним із аспектів загальносвітового процесу творення спільних для всього людства форм й структур, які забезпечують комунікацію між окремими індивідами, групами та індивідами і групами. Остання складова є базовою, оскільки на її основі виникають й утверджуються правові, економічні, політичні норми деякої спільності. Людина у цьому випадку постає як інтерпретатор символічно-знакового змісту мови й мовлення. Вкажемо, що представники зазначеного підходу обстоюють принцип локалізації феноменів культури. Він має на меті об'єднати в предметно-просторовій сфері фізичний вимір дійсності і свідомість, яка становить основу її сприйняття. Отже, людська діяльність позначається ніби як деяке урічовлiння знаково-символічного змісту мови, бо кожний окремий локус культурного простору визначається на глобальному рівні мовою, як вважається, а на рівні індивіду утверджується через виражену тією ж мовою систему людських світоглядних та екзистенціальних орієнтацій або ментальності. З зазначеного культурологічного аспекту глобалізації комунікацій процес глобалізації постає як послідовність змін, спрямована на творення знакової системи глобальної мови, що використовувалась для описання фізичної, економічної, соціальної реальності буття всіх спільнот, а також була б застосована для організації поведінки та людських дій. Принциповим питанням глобальної мови наразі є "базис перекладу", який не становить інваріантну множину родових ознак людства, за фактом приналежності до виду Homo sapiens. Відтак інтеркультурна спільнота, породжувана глобалізацією, має передумовою існування фундаментальні світоглядні принципи, на яких ґрунтується інтелектуальне життя кожної окремої спільноти та які дозволяють передбачати реакцію окремо взятої особистості на певні дії з її боку. Слід зауважити, що в цьому випадку йдеться про можливості контролю за процесом глобальної комунікації. В першу чергу зумовленого тим, що глобальне інформаційне подолання кордонів призводить до нівелювання культурної своєрідності людини (національної, культурної, етнічної ідентичності).

Іншою важливою складовою проблеми міжкультурної взаємодії в умовах глобалізації, на наш погляд, є питання про базові концепти структурування світу в окремих мовах, оскільки кожна з культур презентує через мову власний досвід структурування простору, часу і місця буття людини у фізичному світі. Отже, зміни у соціальній дійсності в процесі комунікацій позначають саме динаміку комунікативного процесу, в якому відбувається трансформація концептуальної схеми світу. Людина здійснює вибір із якнайбільшої кількості альтернативних "modus existendi", утім в умовах глобальних комунікацій вона не завжди має можливість оцінювати наслідки такого вибору.

На думку інших авторів, наприклад В. В. Кешелава, глобальний світ слід розглядати суто простором цивілізаційної взаємодії, і цивілізацію, на його погляд, не варто ототожнювати із наявним соціокультурним простором, бо цивілізація є історико-культурним конструктом [1]. Як, наприклад, візантійство, до якого належать різнорідні культури, наприклад, російська і грузинська, адже упродовж багатьох століть візантійський культурний досвід визначав шляхи культурного розвитку як Грузії, так і Росії. Розбудова імперії династії Романових була шляхом ніби привласнення надбань візантійського цивілізаційного розвитку. Іншими словами, культура у цьому випадку розглядається однією із детермінант історичного процесу [5]. Значення її в системі каузальних зв'язків суспільства полягає у тому, що вона позначає специфічно людський засіб діяльності, який не визначається фізичними і біологічними факторами. Отже, концепції впливу природних (географічних, фізичних, біологічних) й технічних чинників пояснюють взаємодію соціального і природного, проте, каузальні зв'язки, які утворюють спільноту й генеруються культурою, розглядаються дещо спрощено.

Визначення соціокультурного простору, однак, не може бути визначено виключно в часових параметрах. Цю позицію представляє дослідження І. В. Туліганової, за яким соціокультурний світ становить надбудову над світом фізичної реальності, яка утворюється зв'язком значущих людських цінностей й норм [9]. Ця позиція спирається на зауваження П. А. Сорокіна, які стосуються перспектив розбудови об'єкта соціологічних досліджень [8]. Спираючись на ідеї цього російсько-американського вченого, О. М. Григор'єва теж репрезентує концепцію формування соціальної компетентності особистості в сучасному соціокультурному просторі [4]. На її думку, в умовах глобалізації сучасні комунікації постають основою інтелектуального базису особистості та є умінням обробляти й аналізувати інформацію, використовувати її в матеріальному виробництві, а також й засвоювати комунікативно-культурні навики діалогу із представниками інших культур.

З цього приводу зауважимо, якщо щось змінюється, то воно має відбуватися у просторі – у цьому сенсі можемо говорити про динаміку загалом та про соціальну динаміку зокрема. Утім зазначена позиція є лише аналогією, яка імпліцитно ґрунтується на уявленні про те, що зміни позначають певний на-

прямок руху. Так само це означає припущення, відповідно до якого, те, що відбувається, має рухається у часі. Але часовий вимір соціуму не є календарним часом, і календарний час є лише штучним упорядкуванням тієї множини подій, які відбуваються в соціумі. Визначення просторових характеристик реальності в її фізичному та соціальному вимірі дозволяє висловити такі зауваження. Часовий вимір соціальної динаміки позначає засоби впорядкування життя спільноти, а не спостереження (як могло би здаватися). Оскільки фізичний час, на відміну від соціального, є засобом спостереження: фізичні події фіксуються за часом, а впорядковуються відповідно до інтересів груп чи домінуючих теорій у спільноті. Природний час може бути використаним для осмислення певних фізичних властивостей навколишнього нас світу. Проте його досить складно застосувати до вивчення процесів, які відбуваються у різних спільнотах.

Людські спільноти є відмінними, крім того, за темпоральною ознакою. Якщо взяти за основу порівняння суто фізичну дійсність у існуванні спільнот, то можемо вказати: подолання одного й того ж самого проміжку чи елемента соціального простору в різних частинах світу відбувається за різний інтервал часу. І хоча глобальна мережа Google надає, наприклад, можливість визначити час пересування з пункту X до пункту Y майже на всій поверхні земної кулі, а системи JPRS дозволяють здійснювати навігацію майже будь-де на поверхні Землі, проте реальний (фізичний) час пересування будь-якої людини в сучасних реаліях буде детерміновано суто чинниками організації та функціонування соціального простору, а не інформаційною чи комунікативною складовою людського існування.

Окрім цього, потрібно враховувати, на наш погляд, і те, що синхронічний і діахронічний аспекти буття соціокультурного простору або конкретного соціокультурного світу становлять різні аспекти структурування соціального простору, в яких триває соціальний час. Тому кожний соціокультурний світ, на наш погляд, має свій вимір і специфіку розгортання соціального часу, детермінований особливостями культурного досвіду й реаліями соціального простору в бутті конкретної спільноти.

Відтак перспективи дослідження зазначеної тематики можна сформулювати так: якщо розглядати зміни у соціально-культурній динаміці як суспільні перетворення, то їх виокремлення, спостереження й аналіз має відбуватися із врахуванням того факту, що всі об'єкти сучасного соціокультурного простору відображають конкретну форму ставлення особистості і спільноти до напрацьованих історично вартостей, які вони переживають як свої реальні потреби чи інтереси, властивості або цінності. Тому взаємодія таких відмінних у своєму ціннісному субстраті соціокультурних світів відбувається далебі не на засадах мультикультуралізму через відмінності наявних у них просторово-часових моделей соціального буття.

Література:

1. Кешелава В. В. О диалоге культур в едином цивилизационном пространстве / В. В. Кешелава [Електронний ресурс] // Россия и Грузия: диалог и родство культур: сб. материалов симпозиума / под ред. Парцвания В. В. – Вип. 1. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 181–184. – Режим доступу : http://anthropology.ru/ru/texts/keshelava/georgia_16.html.

2. Бабаева А. В. Современная западная философия о культурном пространстве / А. В. Бабаева [Електронний ресурс] // Современная философия как феномен культуры: исследовательские традиции и новации. Материалы науч. конф. Серия "Symposium". – Випуск 7. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – Режим доступу : http://anthropology.ru/ru/texts/babaeva/modern_07.html.

3. Бурмистров С. Л. О концептуальных основаниях диалога культур в условиях глобализации / С. Л. Бурмистров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://anthropology.ru/ru/texts/burmistr/dialogueglob.html.

4. Григорьева Е. Н. Современное социокультурное пространство / Е. Н. Григорьева [Електронний ресурс]. – режим доступу : http://www.rae.ru/meo/pdf/2011/05/2011_05_081.pdf.

5. Крапивенский С. Э. Социокультурная детерминация исторического процесса / С. Э. Крапивенский // Общественные науки и современность. – 1997. – № 4. – С. 133–142.

6. Николаенко Д. В. Социокультурные миры / Д. В. Николаенко [Електронний ресурс]. – Т. 1–2. – Режим доступу : http://www.hiv-aids-epidemic.com.ua/content1.htm.

7. Родоман Б. Б. Научные географические картоиды / Б. Б. Родоман // Географический вестник [Електроний ресурс]. – Режим доступу : http://www.geo-vestnik.psu.ru/files/vest/203_rodoman.pdf.

8. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин ; пер. с англ. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с. – (Мыслители XX века).

9. Тулиганова И. В. Социокультурное пространство современного города : автореф. диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук / И. В. Тулиганова. – Саратов : Саратовский гос. ун-т имени Н. Г. Чернышевского, 2009. – 18 с.

Рецензент** – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри естетики, етики та образотворчого мистецтва Житомирського державного університету імені Івана Франка **О. П. Поліщук